

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

زبان شناسی و مبانی زبان فارسی

دکتر فرامرز شهسوار

مدرس دانشگاه فرهنگیان

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

: شهسواری، فرامرز، ۱۳۲۸ -

- سرشناسیه
عنوان و اثر
پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات
ظاهری
شابک
وضعیت فهرست
نویسنده
یادداشت
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره
کتابشناسی
ملی
- زبان شناسی و مبانی زبان فارسی / مولف فرامرز شهسواری.
کرمانشاه: فرامرز شهسواری، ۱۳۹۵.
۲۲۹ ص: ۵/۲۱×۵/۱۲ س.م.
۱۳۰۰ ریال 5-5682-04-978600
م.ع.، انگلیسی: Faramarz Shamsavari. Linguistics and principles of Persian language
کتابنامه: ص. [۲۲۲] - ۲۲۸.
فارسی - راهنمای آموزشی
Persian language -- Study and teaching
زبان شناسی
Linguistics
فارسی -- واج شناسی
Persian language -- Phonology
PIR۲۶۲۶/ش۹۳۳ ۱۳۹۵
۷/۰۴۴
۳۳۵۹۳۵۴

زبان شناسی و مبانی زبان فارسی

مؤلف: فرامرز شهسواری

حروفچینی و صفحه آرایی و طرح جلد: مؤسسه هورام (۰۹۳۰۳۳۱۰۶۴۴)

تیراژ: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

نوبت چاپ: اول

شابک: ۵-۵۶۸۲-۰۴-۶۰۰-۹۷۸

فصل اول: زبان‌شناسی و زبان

۱۸	۱- زبان‌شناسی
۲۰	۱-۱- زبان
۲۳	۱-۲- نقش‌های زبان
۲۳	۱-۲-۱- ارتباط
۲۴	۱-۲-۱-۱- ارتباط
۲۴	۱-۲-۲- کیه‌ماه‌اندیشه
۲۵	۱-۲-۳- حدیث‌شعر (عاشقی)
۲۶	۱-۲-۴- نقش ادبی (هنر)
۲۷	۱-۳- زبان و ادبیات
۲۹	۱-۴- شکل‌های زبان
۲۹	۱-۴-۱- گونه (variant)
۳۰	۱-۴-۲- لهجه (accent)
۳۰	۱-۴-۲-۱- لهجه و شکل‌گیری زبان بومی
۳۱	۱-۴-۳- گویش (dialect)

فصل دوم: ویژگی‌های زبان انسان

۳۹	۲- ویژگی‌های زبان انسان
۳۹	۲-۱- زبان و گفتار
۴۱	۲-۲- نمودهای زبان
۴۱	۲-۲-۱- تقدم گفتار بر نوشتار

- ۲-۳- محورهاى هم‌نشینی و جانشینی ۴۳
- ۲-۴- تجزیه‌ی دوگانه‌ی زبان ۴۵
- ۲-۴-۱- تجزیه‌ی اول ۴۶
- ۲-۴-۲- تجزیه‌ی دوم ۴۶
- ۲-۵- نقش‌های واج ۴۸
- ۲-۵-۱- نقش تمایزدهنده ۴۸
- ۲-۵-۲- نقش مرور ۴۹
- ۲-۵-۳- نقش بسته‌زا: (عاطفی) ۴۹
- ۲-۶- وحدت زبانی ۵۰
- ۲-۶-۱- دوزبانگی در ایران ۵۱
- ۲-۷- تحول زبان و تداخل زانی ۵۲
- ۲-۷-۱- مرحله‌ی واج ۵۲
- ۲-۷-۲- مرحله‌ی نحو ۵۳
- ۲-۷-۳- مرحله‌ی واژه ۵۵

فصل سوم: تاریخ زبان فارسی

- ۳- تاریخ زبان فارسی ۶۰
- ۳-۱- انشقاق زبان مشترک باستانی ۶۱
- ۳-۲- تقسیم‌بندی زبان‌های ایرانی ۶۱
- ۳-۳- فارسی باستان ۶۳
- ۳-۳-۱- کتیبه‌ی بیستون ۶۳
- ۳-۳-۲- ویژگی‌های صرفی و نحوی فارسی باستان ۶۴
- ۳-۴- دوره‌ی میانه ۶۵
- ۳-۴-۱- زبان‌های ایرانی میانه ۶۵

- ۶۶ ۱-۱-۳- مصوت‌های ایرانی میانه
- ۶۷ ۱-۲-۳- صامت‌های ایرانی میانه
- ۶۸ ۲-۳-۴- فارسی میانه و گویش‌های ایرانی
- ۶۹ ۵-۳- دوره‌ی جدید
- ۷۰ ۱-۵-۳- خط عربی
- ۷۰ ۲-۵-۳- گسترش حوزه‌های جغرافیایی فارسی دری
- ۷۱ ۲-۵-۳- نخستین سرایندگان
- ۷۱ ۱-۱-۲- زوالات زبانی
- ۷۲ ۱-۴-۵- سوا در اصوات و واج‌ها
- ۷۲ ۲-۴-۵-۱- تحولات صرفی و نحوی
- ۷۳ ۳-۴-۵-۳- تحریرات فارسی

فصل چهارم: واج‌شناسی

- ۷۸ ۴- واج‌شناسی
- ۷۸ ۱-۴- فرق واج‌شناسی با آواشناسی
- ۸۰ ۲-۴- تعریف واج
- ۸۰ ۳-۴- روش تعیین واج‌های زبان فارسی
- ۸۱ ۴-۴- واج‌آرایی (phonotactics)
- ۸۲ ۵-۴- واج‌های زبان فارسی
- ۸۳ ۱-۵-۴- یک واج با چند شکل نوشتاری (حرف)
- ۸۴ ۲-۵-۴- مزایای آوا نوشت
- ۸۴ ۳-۵-۴- تقابل آوایی خنثی
- ۸۵ ۴-۵-۴- پیشینه‌ی تاریخی
- ۸۵ ۶-۴- تقسیم‌بندی مصوت‌ها

- ۸۷ ۴-۶-۱- جدول مصوت‌ها
- ۸۷ ۴-۷- جدول صامت‌ها
- ۸۸ ۴-۸- صدا‌های ow و ey در زبان فارسی
- ۹۱ ۴-۹- فرق واج با حرف
- ۹۲ ۴-۱۰- تفاوت شکل‌های گفتاری و نوشتاری

فصل پنجم: فرآیندهای واجی (Phonemic Processes)

- ۹۹ ۵- فرآیندهای واجی (Phonemic Processes)
- ۹۹ ۵-۱- همگونی (assimilation):
- ۹۹ ۵-۱-۱- تکواژ امری (/e/)
- ۱۰۰ ۵-۱-۲- تکواژ نفی (/ne/)
- ۱۰۱ ۵-۲- ابدال (تبدیل)
- ۱۰۱ ۵-۲-۱- ابدال صامت در بُن ماضی و مضارع
- ۱۰۲ ۵-۲-۲- انواع دیگر ابدال
- ۱۰۳ ۵-۲-۳- تبدیل دو واج به یک واج
- ۱۰۳ ۵-۳- افزایش
- ۱۰۴ ۵-۴- قلب
- ۱۰۴ ۵-۵- حذف
- ۱۰۵ ۵-۵-۱- حذف واج آغازی
- ۱۰۵ ۵-۵-۲- حذف واج میانی
- ۱۰۶ ۵-۵-۳- حذف واج پایانی
- ۱۰۶ ۵-۶- افزایش صامت‌های میانجی
- ۱۰۷ ۵-۶-۱- افزایش صامتی /y/
- ۱۰۸ ۵-۶-۲- افزایش صامت /k/

- ۳-۵-۶-افزایش صامت /g/ ۱۰۸
- ۴-۵-۶-افزایش صامت /z/ ۱۰۸
- ۵-۵-۶-افزایش صامت /ʔ/ ۱۰۸
- ۶-۵-۶-افزایش صامت /v/ ۱۰۹

فصل ششم: ساختار هجا در زبان فارسی

- ۶-هجا ۱۱۵
- ۱-۶-انواع هجا ۱۱۶
- ۲-۶-قواعد بنی هجا ۱۱۷
- ۳-۶-ررگان دخیل در زبان فارسی ۱۱۹
- ۴-۶-سه صامت پایانی در هجا ۱۲۰

فصل هفتم: صرف (morphology)

- ۷-صرف (morphology) ۱۲۹
- ۱-۷-انواع تکواژ ۱۳۰
- ۱-۱-۷-تکواژ آزاد (free morpheme) ۱۳۰
- ۲-۱-۷-تکواژ وابسته (bound morpheme) ۱۳۰
- ۱-۲-۷-تکواژهای تصریفی (inflectional morphemes) ۱۳۱
- ۲-۲-۷-تکواژهای اشتقاقی (derivational morphemes) ۱۳۲
- ۳-۱-۷-تکواژهای دستوری ۱۳۳
- ۴-۱-۷-انواع دیگر تکواژ ۱۳۳
- ۲-۷-واژه‌سازی (word formation) ۱۳۴
- ۱-۲-۷-قرض‌گیری (borrowing) ۱۳۴
- ۲-۲-۷-ابداع (coinage) ۱۳۶

- ۱۳۶-۷-۲-۳- اشتقاق (derivation) ۱۳۶
- ۱۳۶-۷-۲-۴- ترکیب (compounding) ۱۳۶
- ۱۳۷-۷-۲-۵- اختصار (clipping) ۱۳۷
- ۱۳۷-۷-۲-۶- سرواژه (acronyms) ۱۳۷
- ۱۳۷-۷-۲-۷- تغییر مقوله‌ی دستوری ۱۳۷
- ۱۳۸-۷-۲-۸- قلب یک ترکیب ۱۳۸
- ۱۳۹-۷-۲-۹- فرآیندهای گانه (multiple Processes) ۱۳۹
- ۱۳۹-۷-۲-۱۰- ادغام ۱۳۹
- ۱۴۰-۷-۲-۱۱- تکرار ۱۴۰
- ۱۴۰-۷-۳- انواع واژه از نظر ساخت ۱۴۰
- ۱۴۰-۷-۳-۱- ساده ۱۴۰
- ۱۴۰-۷-۳-۲- مشتق ۱۴۰
- ۱۴۱-۷-۳-۳- مرکب ۱۴۱
- ۱۴۱-۷-۳-۴- مشتق- مرکب ۱۴۱
- ۱۴۳-۷-۴- تکیه در زبان فارسی ۱۴۳
- ۱۴۴-۷-۵- پیشوند، پسوند و میانوند ۱۴۴
- ۱۴۴-۷-۶- واژگان بیگانه در زبان فارسی ۱۴۴

فصل هشتم: خط و نوشتار

- ۱۵۳-۸- تاریخچه‌ی پیدایش خط ۱۵۳
- ۱۵۴-۸-۱- خط میخی ۱۵۴
- ۱۵۵-۸-۲- خط پهلوی ۱۵۵
- ۱۵۶-۸-۳- ویژگی‌های تاریخی خط فارسی ۱۵۶
- ۱۵۷-۸-۳-۱- تطبیق زبان فارسی با الفبای عربی ۱۵۷

- ۸-۴- ویژگی‌های خط فارسی امروز ۱۶۰
- ۸-۵- نام‌گذاری مصوت‌ها ۱۶۲
- ۸-۵-۱- مصوت‌های دو شکلی ۱۶۲
- ۸-۵-۲- مصوت‌های چهار شکلی ۱۶۳
- ۸-۶- نارسایی‌های خط فارسی ۱۶۳
- ۸-۷- واو معدوله /xw/ ۱۶۶
- ۸-۸- "ه" ملفوظ و "ه" غیر ملفوظ ۱۶۹

نصای مهم: ویژگی‌های دیگر گفتاری و نوشتاری زبان فارسی

- ۹- عربی و آوای عربی ۱۷۶
- ۹-۱- تشدید در زبان فارسی ۱۷۶
- ۹-۱-۱- تشدید پایانی ۱۸۰
- ۹-۱-۲- تشدید در ادوات ۱۸۲
- ۹-۲- همزه در زبان فارسی ۱۸۳
- ۹-۲-۱- همزه‌ی آغازی ۱۸۴
- ۹-۲-۱-۱- همزه‌ی آغازی در شعر فارسی ۱۸۶
- ۹-۲-۲- همزه‌ی میانی ۱۸۷
- ۹-۲-۳- همزه‌ی پایانی ۱۸۷
- ۹-۲-۴- رسم‌الخط همزه در زبان فارسی ۱۸۸
- ۹-۲-۴-۱- رسم‌الخط همزه‌ی آغازی ۱۸۸
- ۹-۲-۴-۲- رسم‌الخط همزه‌ی میانی ۱۸۹
- ۹-۲-۴-۳- رسم‌الخط همزه‌ی پایانی ۱۹۰
- ۹-۳- واژگان هم‌خانواده ۱۹۱
- ۹-۳-۱- تاریخچه واژگان هم‌خانواده ۱۹۱

۹-۳-۲- هم‌خانواده و علم بدیع ۱۹۴

فصل دهم: مهارت‌های زبان آموزی (language arts)

- ۱۰- مهارت‌های زبان آموزی (language arts) ۲۰۰
- ۱۰-۱- گوش دادن (listening) ۲۰۱
- ۱-۱-۱- فرقی گوش دادن با شنیدن ۲۰۱
- ۱-۱-۲- مراحل گوش دادن ۲۰۲
- ۱۰-۲- سخن گفتن (speaking) ۲۰۳
- ۱-۲-۱- مراحل سخن گفتن ۲۰۴
- ۱-۲-۲- سه ویژگی که یک مهارت سخن گفتن ۲۰۵
- ۱۰-۳- خواندن (reading) ۲۰۶
- ۱-۳-۱- انواع خواندن ۲۰۷
- ۱-۳-۲- آمادگی خواندن ۲۰۸
- ۱-۳-۳- تدریس خواندن ۲۰۹
- ۱۰-۴- نوشتن (writing) ۲۱۰
- ۱-۴-۱- مراحل آموزش (یادگیری) نوشتن ۲۱۱
- ۱-۴-۱-۱- حرف‌نویسی ۲۱۱
- ۱-۴-۱-۲- واژه‌نویسی ۲۱۱
- ۱-۴-۱-۳- جمله‌نویسی ۲۱۱
- پاسخ‌نامه ۲۱۵
- منابع ۲۲۹

پیش‌گفتار

کتاب حاضر حاصل سال‌ها تدریس در مقاطع مختلف تحصیلی از دبستان تا دانشگاه است. فکر نوشتن کتابی جامع که بتواند در رفع نیازهای دانشجویان، علاقه‌مندان به آموزش زبان فارسی سودمند باشد، چند سالی است که توجه نگاشته‌ها را به خود مشغول کرده است، لذا با عنایت به نیازی که احساس می‌شود، مطالبی متناسب با مباحث مشترک دانش زبان‌شناسی و آموزش زبان فارسی در کتاب گنجانده شده است. از آنجایی که دانشجویان، آموزگاران و دبیران زبان فارسی یا افرادی که به هر نحو با آموزش زبان فارسی سروکار دارند باید در مقداری دانش زبان‌شناسی آگاهی داشته باشند تا بتوانند از چگونگی تدریس و تحلیل داده‌های زبان آگاهی یابند. هرچند که تدوین کتابی جامع در زمینه مباحث را در بر داشته باشد فراتر از ۲ واحد آموزش زبان فارسی است که امیدوارم در آینده چنین توفیقی دست دهد.

کتاب به گونه‌ای طراحی شده است تا کسانی که حتی آشنایی چندانی با ساختار آموزش زبان فارسی ندارند، بتوانند به آسانی از مباحث آن استفاده نمایند. متأسفانه مباحثی همانند تقدم شکل‌های نوشتاری بر گفتاری و عدم تطابق بین این دو به خاطر تحول زبان، باعث بروز مشکلات زیادی در بین

آموزگاران و دبیران زبان فارسی شده است. فرآیندی که امروزه در سراسر جهان امری کاملاً بدیهی است. زیرا در هیچ جای جهان زبانی سراغ نداریم که تناظر یک به یک بین شکل‌های گفتاری و نوشتاری باشد، آشنایی با ماهیت و شناخت چنین تحولاتی یک نیاز اساسی برای مربیان است نه آن که به زبان، یک نقص کلی در زبان مطرح باشد.

از جمله مشکلات آموزش زبان فارسی دخیل دانستن مقولات زبان‌های بیگانه در مباحث گفتاری و نوشتاری زبان فارسی است؛ درست همانند دستورهای سنتی که برای چنین خطای فاحشی بودند مباحثی همانند تشدید، واژگان هم‌انواع، یا واژگان غربی مانند تمبر، لوستر و غیره که با الگوهای هجایی زبان فارسی همخوانی ندارند، تا اندازه‌ای سبب سردرگمی مربیان آموزشی شده است یا عوائل دیگری نظیر درهم‌آمیختن صورت‌های ادبی با زبان عادی، غلط دانستن تحول زبان و ثابت ماندن شکل‌های نوشتاری و... سبب شده است تا مشکلاتی در امر آموزش به وجود آید. از آن جایی که تمامی تحولات زبان فاعده‌مندند و بر اساس قواعد دقیق زبان‌شناسی صورت می‌گیرد؛ لذا سعی شده است در فصل‌های مختلف ماهیت و چگونگی این تحولات به طور کامل توضیح داده شود.

زبان فارسی اگر چه دارای مشترکاتی با دیگر زبان‌ها از جمله زبان عربی است، اما باید توجه داشت این اشتراکات به خصوص در حوزه‌ی واژگانی به عنوان یک نقص بلکه یک فرآیند کاملاً طبیعی در مراحل رشد و تعالی زبان است. اصولاً زبان‌ها واژگان دخیل را با قواعد درونی خود تطبیق می‌دهد؛ لذا هیچ واژه‌ای با شکل‌های تلفظی یا ساختارهای نحوی از زبان مبدأ وارد زبان مقصد نمی‌شود؛ بلکه با الگوهای هجایی و آوایی زبان مقصد

تطبیق می‌یابد. این ویژگی توسط دستگاه خودتنظیم‌ساز که در زبان انسان تعبیه شده است، انجام می‌پذیرد.

آشنایی مربیان زبان‌آموزی با پیشینه‌ی تاریخی زبان و رواج خط جدید فارسی اقتباس از خط عربی که آن نیز ریشه‌ی آرامی دارد نیز از نیازهای اساسی است؛ اصولاً در دوره تحول و تکامل خط جدید فارسی دوره‌ای به نام تطبیق خط عربی با زبان فارسی وجود دارد که سعی شده است این تحولات نیز به زبان ساده توضیح داده شود.

در ادامه از خوانندگان محترم استدعا دارد تا پیشنهادهای سازنده خود را جهت بهبود کیفیت کتاب در چاپ‌های بعدی یادآوری نمایند. هر چند که نگارنده به هیچ عنوان نا ندارد کتاب حاضر بدون عیب و نقص است.

والسلام

فرامرز شهسواری

fshahsavari@yahoo.com